

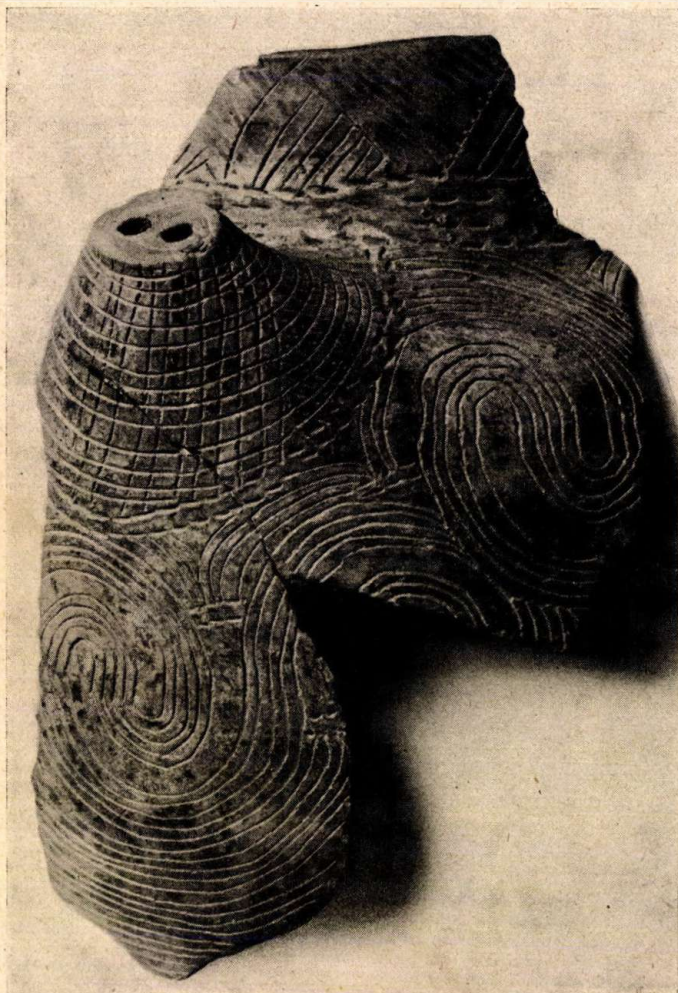
A KŐKORI EDÉNYMŰVESSÉG MAGYAR EMLÉKEI

Írta GALLUS SÁNDOR

Az Ószövetség szerint jaj annak, aki Teremtője ellen fellázad.

Mintha csak az agyag így szólna annak, aki edénnyé formálta: Mit művelsz? Nem értesz a munkádhoz? Jeremiáshoz így szólt a láthatatlan Isten: Kelj fel és menj a fazekas műhelyébe. Ott majd meghallod az én szavaimat. Jeremiás el is ment a fazekashoz, akit éppen munkája közepette talált. Ha valamelyik edény nem sikerült, újat csinált. Jeremiás pedig hallotta a szót: Mint az agyag a fazekas kezében, az vagytok ti az én kezemben.

Ézsaiás próféta azt mondta: Agyagból lettünk és az Isten alakított bennünket, mi tehát mindannyian az ő kezemunkája vagyunk.

Cseréptöredék a bükkli kultúra maradványaiból. (Aggteleki-barlang)

Az Ószövetség embere még nem állott olyan távol a fejetlen őskortól, hogy ne érezte volna fontos dolognak a fazekas-mesterséget. Annyira fontos dolog volt ez számára, hogy még az ember teremtését is a fazekas működéséhez hasonlíttja, aki azt alakítja az agyagból, amit akar és azt az agyagdarabot hajítja el, amelyiket akarja. Az embert is a föld porából formálta a Teremtő, az isteni agyagműves. A bibliai képek ünneplőességén lemérhetjük a fazekasság feltalálásának fontosságát.

A legősibb ember, a jégkorszak embere nem ismerte az agyagművességet. A tüzet ismerte, bizonyosan felhasználta tehát a húsétel ehetőbbé tételére, de agyagedényei nem voltak, amelyekben főzött vagy vizet

tartathatót volna. Minden bizonnyal szerves anyagokból készítette el a szükséges tartályokat. Ilyenek kínálkozott az állati bőr, a fa, egyes növényfajták óriási levelei és a fonásra alkalmas vesszők. Az ősember nem is áhítozott nagyon egyéb, tartósabb tartály elkészítésére. Az ember abban az időben apró törzsekbe tömörülve csatangolt, vadászéletet élt. Törékeny holmit nem igen vihetett magával. Nem volt meg tehát az előfeltétele annak, hogy a cserépedény nyitjára jusson. Nem hiányolta a korsót, a fazekat, mert hiányzott az «igény».

Más a helyzet akkor, amikor az ember letelepedett és nem vándorolt tovább valamennyi eszközével. Mindennek megvan a maga helye. A törékeny holmik nem forognak annyira a törés veszedelemében, most már szóba jöhet a tartálykészítés megfelelőbb módja is, amely a tartályt törékennyé teszi. Természetesen, a jégkorszak embere is ismerte az agyagot, de csak állatalakok formálására használta. Ám hogy miként jött rá az agyagedény készítésének gondo-

latára, arra csak képzeletünk segítségével válaszolhatunk.

A legrégebbi agyagedénydarabot *Dániában* találták. Itt és az *Északi-tenger* partján a jégkorszak végén, az úgynevezett középsőkorban, a mezolitikumban szerény halásznépség élt. A halászat már helyhez van kötve. A lakosság apró falvakban élt s helybenlakásának nyomai a nagy magasságra felhalmozódott konyhahulladékok (dánul: kökkenmőddinger), amelyekben emlőszálat-, madár- és halcsontokat, kagylókat, kő és csonteszközöket és csúcsosfenekű edények cserepeit találták. A helyhez kötött életmód első terméke az agyagedény, első háziállata a kutya. Példák bizonyítják azt a tényt, hogy valamely élethelyzet megváltoztatása majdnem mindig új formák, új kultúreredmények születésével jár. Valószínű tehát, hogy a dániai konyhahulladékhalmokban annak a lakosságnak a nyomait szemlélhetjük, amely először használta Európában az agyagedényt. A lakosság eredete bizonytalan, lehet, hogy őseurópai. Ősei tehát a jégkorszakban is itt éltek.

A jégkor végén meginduló népvándorlás és kultúramozgások, sajnos, ezt a képet csakhamar megzavarják. Nem tudjuk pontosan megmondani, hogy a jelenkor emberének állattenyésztő és földművelő kultúrája hogyan alakult ki. Mindenesetre egy bizonyos időpontban Európában neolitikus földművelő és állattenyésztő népek élnek. Ezek a népek már szépen díszített és szépen formált edényeket használtak és háziállataik is nagy számban voltak. Nem állíthatjuk, hogy az edénydíszítést egyetlen helyen és egyazon időben találták fel, vagy hogy az európai neolitikum őshazája Észak-Európa volna. Csak annyi bizonyos, hogy a legrégebbi agyagedényekre Dániában és az Északi-tenger partján akadtak.

Láttuk, hogy az ősember milyen nagyra értékelte agyagedényeit. Lássuk most, mit jelent egy ilyen őskori törött cserép a tudomány számára.

Az ősember emlékei nem zűrzavaros tárgyhalmazok. Figyelmes szemléléskor bizonyos egységek alakulnak ki. Lesznek olyan formák és tárgytípusok, amelyek mindig együtt fordulnak elő, egy sírban vagy egy településben, egymás közelében. Mint ahogy az emberek ma is egységekbe tagolódnak (törzsek, népek, államok) és

Cserépedény a Budaörs-barlangból. A bükki kultúra egyik értékes darabja

ezen az egységeken éppen azáltal mutatják ki egységes voltukat, hogy azonos módon élnek, ugyanúgy az őskorban is megvoltak a kezdetleges törzsi vagy népi egységek. Az egységen belül azonosak voltak a szokások, a vallás szertartása, a törzsi szervezet, de épp úgy azonos volt a házak alakja és díszítése is. Az azonos edényalak és azonos edénydíszítés tehát egy régimúlt népi vagy törzsi egység nyomát őrizte meg a számunkra. Ha ilyen azonos tárgyak lelőhelyeit berajzoljuk egy térképbe, akkor megkapjuk azt a területet, amelyen az illető népi egység élt. Miután legnagyobb tömegben a neolitikumból edénytöredékek maradtak ránk, az edénytöredékek lesznek a népi egység felismerésének legfontosabb ismertetői.

Ezt tudva, minden bizonnyal nagyobb kíváncsisággal fordulunk a *Magyar Nemzeti Múzeum* szekrényeiben kiállított őskori anyag felé.

Magyarország a jégkor végén elnéptelenedett terület volt. A jégkor embere kipusztult vagy elvándorolt. A közbenső, úgynevezett mezolitikus korban, amikor Észak-Európában más agyagedényeket készítettek, alig találunk emberi nyomokat.

Bár a neolitikum kialakulását Európában homály fedi s Magyarországon a kezdeti lépéseknek semmi nyomát sem találhatjuk meg, annyi bizonyos, hogy mihozzánk a neolitikum elején máshol kialakult népek nyomultak be. Említettük már, hogy az agyagedények formája és díszítése alapján meg tudjuk különböztetni egymástól az egyes népi egységeket. Igen sok esetben éppen a legszembetűnőbb edényformáról vagy edénydíszről nevezzük

Pusztaiútvánháza. A feltárt sír leletei, eredeti helyzetben

el egyes formarendszereket. Így vagyunk azzal a néppel is, amely a neolitikum, az újabb vagy csiszolt kőkor elején Magyarországra bevándorolt. Ez a nép edényeit csigavonalú szalagokkal díszítette. Úgy is hívjuk őket: *a szalagdíszes művesség népe*. Az edények hasasok, bombaformájúak és egész felületüket tekergető vonalak vagy szalagok díszítik. Ha csak a díszítést nézzük, akkor az, ebben az időben, egész Közép-Európára jellemző. A részleteket is szemlélve, megtalálhatjuk az egyes helyi csoportokat, amelyek adott pillanatban egy-egy népnek vagy népcsoportnak felelnek meg, rendszerint alkalmazkodnak a földrajzi helyzethez. Oly területeken találjuk őket, ahol a földrajzi kép is bizonyos földrajzi határokkal jellemzett tájegységet alkot. Ha valamely vidék földrajzilag eléggé tagolt, csakhamar azt vesszük észre, hogy a földrajzi tagolásnak megfelelően az őskori emléanyagban is külön csoportok alakulnak ki. Egy ilyen csoport helye például a *Bükk-hegység*. A Bükk-hegység barlangjaiban, de a szabad ég alatt is az a nép tanyázott, melynek nyomait *bükk-i kultúra* néven tartjuk számon. Díszítő művészete a neolitikum leg szebb edényeit alkotta. Az említett vonalas, szalagos díszítésmódot sűrű, bonyolult, élesen az agyagba metszett díszítő elemek rendszerévé fejlesztették. A dísz az edény falát teljesen beborítja. Egyes díszek gótikus ablakokra emlékeztetnek. A díszítés oly annyira művészi és szép, hogy amikor első nyomait megtalálták, a magyar tudósok meggondolás nélkül a gótika korába helyezték az edényeket. Csak később jöttek rá, hogy itt a neolitikum emlékeivel

van dolguk. Aki szereti az iparművészet kis felületeket kellemes módon beborító arabeszkjeit, az kedvtelve szemlélheti az ősi edények hullámvonalait, mértani és növényyszerű díszait. A díszítés mindig pontos, gondos és ízléssel tagolja az edény felületét. Ha különösen szép edényt akartak készíteni, akkor a bevészt vonalakba mészpórt vagy vörös okkerföldet dörzsöltek be. Ekként a minta a sötét alapon jól láthatóvá vált. Edényeiket festették is, de a festés régi kopott színe már csak a szakember számára jelent élvezetet.

A másik neolitikus népcsoport a *Tisza* folyása mentén helyezkedett el. Azért is hívjuk *tiszai kultúrának*. Edénydíszítései ugyan hasonlatosak a bükk-i edényekhez, de annál sokkal csúnyábbak. Nem is annyira a karcolt díszítés az, amely figyelmünket megragadja, hanem az agyag domború alakítása. Egy kis edénykét például jól megtermett asszonyság mintájára készítették. Egy másik, egészen kicsike asztalka különösképpen figyelemreméltó. Az asztalka sarkát négy állatfej díszíti. A két hátrahajló szarv újra az asztalka lapjához kapcsolódik, ezáltal befejezett, kellemes körvonalúvá válik az egész tárgy. Lám, az esztétikai értékek a primitív embernél is érvényesülnek, csak sokkal ösztönszerűbben, mint a nagyműveltségű népek fiainál. Sokszor éppen az esztétikumnak ez az ösztönös feltörése az, amit a primitív műalkotásnál a leginkább becsülünk. Végeredményben innen származtatható a háború után való idők végleg meddőnek bizonyult primitivitás-erőltetése is, az expresszionista és egyéb kísérletekben.

Pusztaiútvánháza. Zsugorított temetkezés

Ha már az agyagművesség első magyarországi emlékeit szemléljük, a szakember nem mehet el szó nélkül a kor legérdekesebb emléke mellett. A Nemzeti Múzeum őskori kiállításának első termében egy agyagégető kemence maradványai vannak kiállítva. A kemence működése a következő volt: Valahol a kemence előtt tüzeltek. Ez a rész, sajnos, már elpusztult. A tűzön keresztül lég-huzat vonult. A lég-huzat egy csatorna segítségével a lángot és a forró levegőt a kemence alsó részébe vitte. Ennek a résznek a tetejét számos széles lyukkal lyuggatták át. Ezen az átlyuggatott agyaglapon állottak az agyagedények. Az egészet a kemence búbja zárta le. A láng és a forró levegő a rácson keresztül megnyaldosta az összezsúfolt edényeket és kiégette őket.

Azok a népek, melyek az eddig bemutatott agyagedényeket alkották, egy ideig zavartalanul élvezték a gazdag magyar terület áldásait. A termékeny Alföld azonban mindig vonzotta a jövevényeket. A neolitikum vége felé új nép emlékeivel találkozunk. Mindenütt sajátos és az eddigiektől eltérő edényformáikról és edénydíszítésükről ismerhetjük meg őket. Sok más szokásban is különböznek Magyarország eddigi őslakóseitól. Így például, amíg a Bükk és Tiszavidék őslakói földbe helyezték halottaikat, addig a jövevények a halottat elégették és az összeégett csontokat urnában helyezték el. Ezzel megérkeztünk az agyagedény legünnepelesebb rendeltetéséhez. Az agyagból készült díszedény magába foglalja a halandó ember utolsó maradványait. Az első magyarországi halotthamvasztó urnák karcsúak

és egyszerű vonaldísz borítja őket. A cserépedény a csontvázas temetkezés esetében is megtalálja útját a sírba, hiszen a csontváz mellé temetett ételeket edényekbe helyezték. Folyadék és hús-nemű volt a temetkezés melléklete. Az utóbbit a ráncmaradt állati csontok bizonyítják, míg az elsőre a halott vagy az égetett csontokat tartalmazó urna mellé helyezett korsóalakú edényekből következtethetünk. Vannak lábasnak nevezhető edények is, amelyekben rendszerint nem találunk semmit. Ezekből a mellékletek már elenyésztek. Hogy mi lehetett bennük, azt, sajnos, csak sejtjük: húsdarabok csont nélkül, kenyér, esetleg egyszerű tészta. Azt a népet, amely az első temetkezési urnákat hozta Magyarországra, a tudomány mesterszóval *badeni kultúrának* nevezi. Változatos edényformái közül a legjellegzetesebb egy nagy tál, amely közepén fallal van két rekeszre osztva. A kettéosztásnál, ott, ahol a válaszfal az edény oldalát érinti, egy-egy nagyméretű, lapos gomb van elhelyezve. Feltűnő és elég szokatlan edényforma.

A badeni kultúra népével elérkeztünk a neolitikum végére. A neolitikum végén beözönlő új néptörzsek megint csak azáltal árulják el jelenlétüket, hogy telepeiken, sírjaikban ránc hagyták legfontosabb eszközüket, az agyagedényt. Ha valaki tehát megszokott sétája közben egy-egy agyagcserépre bukkan, ne dobja el vigyázatlanul, hanem küldje kedves ajándékként, a lelőhely gondos megjelölésével a Nemzeti Múzeum Régészeti Gyűjteményének. A szakemberek mindig tudnak vele valamit kezdeni.